

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”

“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงพุทธในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน

GUIDELINES FOR BUDDHIST CONSERVATION OF WATER RESOURCES IN THE LI RIVER BASIN, LAMPHUN PROVINCE

พระอิทธิกร วิสุทธิสีโล (ยศสา)/ Phra Itthikon Visuddhisilo (Yotsa)

พระครูสิริสุตานุยุต,รศ.ดร./ Assoc. Prof. Dr. Phrakhrusirisutanuyut (Saman Candaransi)

พระครูโกวิทอรธวาทิ, ผศ.ดร /Assist. Prof. Dr.PrakruKowit Arttawatee

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Lamphun Buddhist College

tthikon5@gmail.com

บทคัดย่อ

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา น้ำ หมายถึง ทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ให้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ อาทิ ใช้ในการอุปโภค บริโภค ทรัพยากรน้ำในสมัยพุทธกาล น้ำเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติในพระพุทธศาสนาได้มีการกล่าวถึงน้ำไว้ในมุมมองต่าง ๆ น้ำที่ปรากฏในคัมภีร์พระวินัย มีการบัญญัติเรื่องการใช้ น้ำ การไม่ให้ดื่ม น้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ กระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน กระบวนการ วิธีหรือมาตรการอนุรักษ์โดยตรง เพื่อถนอมรักษาและใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดที่สุด และวิธีการหรือมาตรการการอนุรักษ์ทางสังคม แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงพุทธในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน การใช้หลักพุทธธรรม ได้แก่ หลักสังคหวัตถุ ๔ สอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันด้วยการให้วัตถุเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนซึ่งกันและกัน การใช้ภูมิปัญญา การสืบชะตาแม่น้ำ การแห่ช้างเผือก การใช้อำนาจรัฐ การมีส่วนร่วมของชุมชนการใช้กฎหมายเพื่อควบคุมพฤติกรรม กระบวนการชุมชน การดำเนินงานแบบเครือข่าย เป็นการประสานความร่วมมือของคนในชุมชน

คำสำคัญ: การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ, เชิงพุทธ, ลุ่มน้ำลี้

ABSTRACT

Conservation of water resources according to Buddhist principles: Water refers to resources that can be used for various benefits such as consumption, water resources during the Buddha's time. Water is something that occurs naturally. In Buddhism, water is discussed in various perspectives. Water appears in the Vinaya scriptures. There are regulations regarding water use. Refrain from drinking water that contains living things. Water resource conservation process in the Li River Basin, Lamphun Province Process, method or direct conservation measure To preserve and use resources as wisely as possible. and methods or measures for social conservation Guidelines for Buddhist conservation of water resources in the Li River Basin, Lamphun Province, using Buddhist principles, including the 4 principles of Sangha Vattu, teaching to be generous to one another by using objects as anchors for people's minds to one another. Using wisdom Investigating the fate of the river White Elephant Procession use of state power Community participation in using laws to control behavior community process Network operations It is the coordination and cooperation of people in the community.

Keywords: CONSERVATION, BUDDHIST, LI RIVER BASIN

บทนำ

น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค การเกษตรกรรม การคมนาคมขนส่ง และเป็นแหล่งอาหารเสริมที่สำคัญ (สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์, ๒๕๕๐ : ๕๓) อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าสรรพสิ่งอิงอาศัยน้ำเป็นแหล่งกำเนิด แม้แต่ร่างกายของเราเองทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ในกายนี้มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่” (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๑๑/๑๐๓) ดังนั้นทรัพยากรน้ำเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต ทั้งพืช สัตว์ รวมทั้งมนุษย์ด้วย คนเรามีชีวิตอยู่ได้ไม่เกิน ๓ วันหากขาดน้ำ และน้ำยังมีความสำคัญต่อทรัพยากรป่าไม้ทรัพยากรดินแร่ธาตุต่างๆ และน้ำมีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศธรรมชาติเพื่อสร้างความชุ่มชื้นในดินบนพื้นดินและในอากาศเหมาะแก่การเจริญเติบโตของพืชและสัตว์นานาชนิดทำให้เกิดความ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

หลากหลายทางชีวภาพสร้างความมั่นคงต่อระบบนิเวศโดยเฉพาะระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำเป็นต้นกำเนิดของน้ำและลำน้ำสาขาเป็นแหล่งสะสมน้ำที่มีขนาดใหญ่จนมีปริมาณเพียงพอเกิดเป็นสายน้ำและลำธารสายเล็กๆ รวมกันเป็นแม่น้ำลำธารไหลลงสู่พื้นที่ราบลุ่มสิ่งมีชีวิตทั้งมนุษย์พืชและสัตว์ได้อาศัยแม่น้ำลำธารในการดำรงชีวิต (นิติกรณ์ วงศ์ชัย, ๒๕๕๓ ; ๑)

แต่ทว่า เมื่อทรัพยากรน้ำมีคุณค่าอันนับว่ามีโทษมหันต์ได้เช่นกัน ถ้าหากไม่มีการจัดการควบคุมให้ดี น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นทดแทนใหม่ได้ โดยการหมุนเวียนเปลี่ยนไปตาม วัฏจักรของน้ำ ถึงน้ำจะไม่มีวันหมดไปจากโลก แต่ปัญหาการขาดแคลนน้ำและการเกิดน้ำท่วมทำลายชีวิตและทรัพย์สินก็ยังคงเกิดขึ้นอยู่เสมอ และนับวันจะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากขาดการจัดการลุ่มน้ำที่เหมาะสม มีการใช้ประโยชน์ที่ดินไม่ถูกต้องตามศักยภาพของพื้นที่ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของประชากรและการพัฒนาความเจริญของประเทศทำให้สภาพธรรมชาติต้องถูกเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะการเผาและทำลายป่าไม้บริเวณต้นน้ำลำธารเป็นอันมาก ฉะนั้นการจัดการลุ่มน้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารและการใช้ประโยชน์ที่ดินให้ถูกต้องตามศักยภาพของพื้นที่จึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งในการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมและการขาดแคลนน้ำในอนาคต เพราะความเสียหายที่เกิดจากน้ำท่วมและความยากลำบากของประชาชนจากการขาดแคลนน้ำหรือภัยแล้งนั้น ย่อมส่งผลกระทบโดยตรงต่อผลผลิตทางการเกษตรและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนที่ยากจนในชนบท อันมีผลร้ายแรงต่อปัญหาเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนความมั่นคงของชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้(นิวัติ เรืองพานิช, ๒๕๔๗ : ๑๗) ในยุคพุทธกาลศากยตระกูลกับโกลิยะตระกูลอันเป็นตระกูลฝ่ายพุทธมารดาและพุทธบิดาก็ทะเลาะกันเรื่องน้ำ พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปทรงห้ามบ่อยครั้ง แต่พอพระพุทธองค์ได้ทรงห้ามก็เกิดการสู้รบกันขึ้น น้ำจึงมีความสำคัญต่อชีวิตมาตั้งแต่สมัยโบราณกาล หากใช้ทรัพยากรน้ำอย่างไม่รู้คุณค่า ในอนาคตอาจจะเกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำขึ้นมาก็ได้ (ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗-๑๙๙/๙๔)

ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในมุมมองของพระพุทธศาสนา แหล่งน้ำในทุกแห่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชน และถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของระบบนิเวศ การรักษาความสะอาดของแหล่งน้ำ จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนในชุมชนต้องกระทำ โดยเฉพาะพระสงฆ์ควรเป็นแบบอย่างของคนในชุมชน พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท เกี่ยวกับเรื่องนี้เอาไว้ในปาทุการวรรคสิกขาบทวิภังค์ ในสิกขาบทที่ ๑๕ เหตุเกิดที่นครสาวัตถี ในครั้งนั้นมีพระฉัพพัคคีย์หลายรูป ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ชาวเมืองไปพบเข้าจึงพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงเห็นด้วยกับชาวเมืองจึงทรงบัญญัติ สิกขาบทว่า “ภิกษุไม่เป็นไข้ ไม่พึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567 หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ภิภุใดไม่เอื้อเพื่อ ไม่เป็นไข้ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๔/๗๓๔) พระวินัยบัญญัติสิกขาบทนี้ สนับสนุนให้มีการรักษา แหล่งน้ำให้สะอาด เพราะถือว่าอุจจาระ ปัสสาวะ และน้ำลาย เป็นสิ่งสกปรก ไม่ควรทิ้งลงในแหล่งน้ำ การบัญญัติสิกขาบทนี้ก็เพื่อป้องกันและรักษาแหล่งน้ำในระบบนิเวศนั่นเอง

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำจะต้องได้รับการแก้ไขอย่างเป็นระบบโดยใช้หลักการจัดการลุ่มน้ำ และดำเนินการแก้ไขทั้งในส่วนของหน่วยราชการ องค์กรเอกชน รวมทั้งชุมชนที่เข้าไปปฏิบัติงาน หรืออาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าไม้ การแก้ไขปัญหาโดยที่เน้นมาตรการทางกฎหมายอย่างเดียวไม่สามารถ แก้ปัญหาได้ ดังนั้นจึงต้องมีมาตรการในการแก้ไขปัญหาในระยะยาว และป้องกันโดยให้ความสนใจต่อการแก้ไขปัญหาชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขวิกฤตทรัพยากรน้ำ น้ำแม่ ลี หรือ แม่น้ำลี เป็นแม่น้ำสำคัญในจังหวัดลำพูน ต้นกำเนิดจากดอยขุนแม่กวง ในอำเภอทุ่งหัวช้าง ไหลผ่านอำเภอลี้ อำเภอบ้านโฮ่ง และอำเภอมะทิงหัว ไหลลงสู่แม่น้ำปิงที่อำเภोजอมทองจังหวัด เชียงใหม่ โดยมีความยาวทั้งสิ้น ๒๑๐ กิโลเมตร พื้นที่ลุ่มน้ำลี้กว่า ๑,๓๐๐,๓๙๒.๔๐ ไร่ และแม่น้ำ สาขา กว่า ๑๐๐ ลำห้วย ในพื้นที่มีการทำการเกษตร โดยมีการเพาะปลูกข้าวเป็นพืชหลัก มีการปลูก หอม กระเทียม และพืชล้มลุกอื่นๆ เป็นพืชรอง ปัจจุบันในพื้นที่มีการปลูกไม้ผลยืนต้น โดยเฉพาะลำไย และมะม่วง แทนที่พื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้น สถานการณ์แม่น้ำลี้ลำพูนล้นตลิ่งเข้าท่วมหลายหมู่บ้าน แล้ว โดยวันที่ ๒๖ ก.ย.๖๕ เวลา ๐๕.๐๐ น.ผู้สื่อข่าวรายงาน ว่า มวลน้ำจากแม่น้ำลี้ จ.ลำพูนได้ไหล หลากเข้าท่วมบ้านเรือนราษฎรหมู่ ๕ บ้านฮ่อมต้อ, หมู่ ๖ บ้านลี้,หมู่ ๗ บ้านป่าหก,หมู่ ๔ บ้านวังดิน ,หมู่ ๑๔ บ้านวังดินใหม่ บางส่วน และยังมีน้ำจากห้วยแม่เต๊ะไหลหลากเข้าท่วมหมู่ 8 บ้านม่วงสาม ปี ประชาชนได้รับความเดือดร้อนแล้วกว่า ๑๐๐ หลังคาเรือน บางหลังติดลำนํ้าถูกกัดเซาะได้รับความเสียหายด้วย ซึ่งฝ่ายป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดลำพูนออกเตือนประชาชน และเร่งสำรวจ ความเสียหายและเข้าช่วยเหลือเบื้องต้น โดยแจ้งเตือนพี่น้องที่อยู่ใกล้น้ำลี้คอยฝากระวังและ เคลื่อนย้ายสิ่งของจากที่ล่งไปไว้ที่สูงด้วย(สยามรัฐ, [๑๖ มกราคม ๒๕๖๖])

ปัญหาดังกล่าวมาแล้วสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาจะมีบทบาทสำคัญในการ แก้ปัญหาแบบบูรณาการเชิงพุทธได้อย่างไร โดยการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงพุทธในด้านศาสนธรรม พิธีกรรมและศาสนบุคคลที่เป็นผู้นำความศรัทธา มีวัตรปฏิบัติที่เป็นแบบอย่างที่ดีงาม และเป็นผู้สั่ง สอนศีลธรรมให้กับพุทธศาสนิกชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรน้ำ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการแนวพุทธเพื่อหารูปแบบการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์น้ำในปัจจุบันที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น นำหลักธรรมคำสอนที่มีคุณค่าทางพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำร่วมกับองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงออกผ่านความเชื่อและพิธีกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำของกลุ่มลุ่มน้ำลี่ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์น้ำได้อย่างมีทิศทาง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา
๒. เพื่อศึกษากระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำลี่ จังหวัดลำพูน
๓. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงพุทธในพื้นที่ลุ่มน้ำลี่ จังหวัดลำพูน

วิธีการดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และวรรณกรรมพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน (Documentary Research) ทั้งในส่วนที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี และวิธีการอนุรักษ์น้ำแนวพุทธ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมจากการเข้าร่วมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวพุทธในพื้นที่เขตลุ่มน้ำลี่ และชุมชนสว่างวงศ์พัฒนา ชุมชนแม่ตืน ชุมชนบ้านปู ในอำเภอลี่ จังหวัดลำพูน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการศึกษาครั้งนี้ ประชากรที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่ ประชาชน และพระสงฆ์ ในเขตลุ่มน้ำลี่ และชุมชนสว่างวงศ์พัฒนา ชุมชนแม่ตืน ชุมชนบ้านปู ในอำเภอลี่ จังหวัดลำพูน โดยกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการเก็บข้อมูลในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน ๑๗ รูป/คน ได้แก่ ๑. เจ้าอาวาสวัดป่าธรรมวิเวก วัดแม่ตืน วัดบ้านปู ๓ วัด ๒. ผู้นำชุมชน ๓ หมู่บ้าน ๓. แก่เหมืองฝายในลุ่มน้ำลี่ ๓ คน ๔. เจ้าหน้าที่ของรัฐเกี่ยวกับน้ำป่าไม้ (อ.ป.) ๒ คน และประชาชนในพื้นที่วิจัย ๖ คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลในการวิจัยในครั้งนี้ คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยมีเนื้อหาในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับขั้นตอนวิธีการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และกระบวนการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเชิงพุทธในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน จากกลุ่มตัวอย่างที่ได้ทำการคัดเลือกไว้

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ได้แก่ เอกสารตำราต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในประเด็นเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง การจัดการ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติน้ำ โดยจะศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถา และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน ตลอดจนศึกษาความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจากเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การเก็บรวบรวมภาคสนาม (Field Survey) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมจากการเข้าร่วมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในเขตลุ่มน้ำลี้และชุมชนสว่างวงศ์พัฒนา/ชุมชนแม่ตื่น/ชุมชนบ้านปูลู่ ในอำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมา ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis) และการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) ซึ่งอาศัยข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการเข้าร่วมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในเขตลุ่มน้ำลี้และชุมชนสว่างวงศ์พัฒนา/ชุมชนแม่ตื่น/ชุมชนบ้านปูลู่ ในอำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

สรุปผลการวิจัย

๑. การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

พบว่า น้ำ หมายถึง ทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ให้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ อาทิ ใช้ในการอุปโภค บริโภค ใช้ในการเกษตร ใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ทรัพยากรน้ำในสมัยพุทธกาล น้ำเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติในพระพุทธศาสนาได้มีการกล่าวถึงน้ำไว้ในมุมมองต่าง ๆ น้ำที่ปรากฏในคัมภีร์พระวินัย มีการบัญญัติเรื่องการใช้น้ำ การไม่ให้ดื่มน้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ เห็นว่าน้ำเป็นเครื่องมือหรือสื่อกลางในการสอนธรรมะ และน้ำ คือ คำว่าอาโปธาตุ การกตัญญูต่อน้ำในพระไตรปิฎก ปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า ห้ามภิกษุทำความสะอาดสภปรกให้กับแหล่งน้ำ ห้ามขับถ่ายของเสีย ห้ามถ่ายอุจจาระ ห้ามปัสสาวะและบ้วนน้ำลายลงในแหล่งน้ำ

กระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน

พบว่า ทรัพยากรธรรมชาติ คือ สิ่งที่มีอยู่รอบๆ ตัวเรา ทั้งส่วนที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา ดิน น้ำ อากาศ ทรัพยากรต่างๆ ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้ถูกทำลายไปทุกวันๆ อย่างน่าเป็นห่วง จนกลายเป็นปัญหาสำคัญระดับโลก เพราะมีผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา ต่อความอยู่รอดของมนุษย์และสรรพสัตว์โดยตรง ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ มาตรการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสามารถแบ่งได้ดังนี้ วิธีหรือมาตรการอนุรักษ์โดยตรง (Direct Conservation Measures) เพื่อถนอมรักษาและใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดที่สุด และวิธีการหรือมาตรการการอนุรักษ์ทางสังคม (Social Measures) ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนทุกคนในชาติ ลักษณะของการสำนึกในความสำคัญของธรรมชาติสะท้อนให้เห็นทางพิธีกรรม เช่น การไหว้ผิขุนน้ำ การไหว้ผิเหมืองฝาย เป็นการแสดงความเคารพ และขอบคุณในธรรมชาติที่ได้ให้น้ำเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์และจิตสำนึกเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรที่เหมาะสม

แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงพุทธในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน

พบว่า การใช้หลักพุทธธรรม ได้แก่ หลักสังคหวัตถุ ๔ สอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันด้วยการให้ วัตถุเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนซึ่งกันและกัน ดังนี้ ๑) ทาน คือการให้ การให้น้ำเป็นการให้ทานที่มีอานิสงส์มาก ถือได้ว่าได้บุญเป็นมหาเศรษฐีเพราะเป็นผู้มีน้ำใจ เพราะให้น้ำเปรียบเหมือนกับให้ชีวิต เกษตรกรจะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีก็อาศัยแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี ในยามที่เกิดเหตุการณ์ขาดแคลนน้ำ คนที่มีพื้นที่การเกษตรอยู่ต้นน้ำต้องรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มายังคนที่อาศัยอยู่ปลายน้ำไม่กักเก็บน้ำไว้ใช้เองจนหมด หากคนที่อยู่ต้นน้ำแบ่งปันให้น้ำเป็นทานแก่คนปลายน้ำแล้ว

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

ย่อมเกิดความรักใคร่ต่อกัน ๒) ปิยวาจา หากมีเรื่องอะไรที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งกันก็ควรให้ปิยวาจาในการเจรจาต่อรองเพื่อแก้ไขปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นให้คลี่คลายไปได้โดยง่าย ๓) อุตถจริยา คือ การร่วมแรงกันเสียสละตนเองในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น การขุดลอก ทำความสะอาด ซ่อมแซมเหมืองฝายต่างๆ จะต้องอาศัยการเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวมงานจึงจะสามารถสำเร็จลุล่วงไปได้ ๔) สมานัตตตา คือมีความเสมอต้นเสมอปลาย การมีความเสมอต้นเสมอปลายแสดงถึงการอยู่ร่วมกันอย่างจริงใจไม่แสสร้งแก่งทำดีต่อกัน

๒) การใช้ภูมิปัญญา ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าป่าเจ้าเขา เทวดาอารักษ์ผีขุนน้ำ ผีเหมืองฝาย โดยการแสดงออกผ่านพิธีกรรมเป็นประจำทุกปี คือ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีเหมืองฝาย การสืบทอดแม่่น้ำ การแห่ช้างเผือก

๓) การใช้อำนาจรัฐ ได้แก่ การใช้อำนาจรัฐผ่านกฎหมายและระเบียบปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของกรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมกับการมีส่วนร่วมของชุมชนการใช้กฎหมายเพื่อควบคุมพฤติกรรม ประกอบด้วย กฎหมายว่าด้วยบทลงโทษผู้ที่กระทำให้แหล่งน้ำเน่าเสีย กฎหมายลงโทษผู้ที่ขโมยตัดต้นไม้ และกฎหมายลงโทษให้เข้มงวดมากขึ้นกว่าเดิม โดยมีมาตรการทั้งจำและปรับ การทำประชาคมหมู่บ้าน

๔) กระบวนการชุมชน การดำเนินงานแบบเครือข่าย เป็นการประสานความร่วมมือของคนในชุมชน กับหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องนอกชุมชน ในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำร่วมกัน การสร้างกลุ่มเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติน้ำลี้ มีกลุ่มองค์กรที่สำคัญ คือ กลุ่มเครือข่าย 14 เหมืองฝาย กลุ่มน้ำลี้ตอนปลาย กลุ่มเหมืองฝายลี้ กลุ่มเหมืองฝายทุ่งหัวช้าง กลุ่มเกษตรยั่งยืน เกษตรพัฒนาลี้ เครือข่ายคนลุ่มน้ำลี้ ป่าชุมชนลุ่มน้ำลี้ เครือข่ายเยาวชนลุ่มน้ำลี้

อภิปรายผล

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา น้ำ หมายถึง ทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ให้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ อาทิ ใช้ในการอุปโภค บริโภค ทรัพยากรน้ำในสมัยพุทธกาล น้ำเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติในพระพุทธศาสนาได้มีการกล่าวถึงน้ำไว้ในมุมมองต่าง ๆ น้ำที่ปรากฏในคัมภีร์พระวินัย มีการบัญญัติเรื่องการใช้ น้ำ การไม่ให้ดื่ม น้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (๒๕๔๗) ได้ศึกษาถึงการกักเก็บน้ำที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ในเชิงการเมืองและการปกครองระหว่างแคว้นศากยวงศ์และแคว้นโกศลยวงศ์ ที่ตกลงใจ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

สร้างเชื่อมกันเอาไว้ใช้เพื่อประโยชน์ในเชิงเกษตรกรรม โดยแม่น้ำที่ทั้งสองแคว้นได้เลือกที่จะสร้างเชื่อมก็คือแม่น้ำโรหิณี ที่มีต้นน้ำอยู่ที่ภูเขามาลัยและไหลผ่านกลางเมืองทั้งสอง ผู้วิจัยเรื่องนี้ยังได้วิเคราะห์อีกว่าเชื่อนั้นนอกจากจะมีไว้ใช้ประโยชน์ในการกักเก็บในเชิงเกษตรกรรมแล้วยังผลในเรื่องของการประมง ในขณะเดียวกันเชื่อนดังกล่าวยังได้ทำหน้าที่ประจักษ์พยานในการเชื่อมจิตใจของประชาชนในดินแดนทั้งสองแคว้นให้เป็นหนึ่งเดียว เป็นการดำรงอยู่อย่างมีเอกภาพทั้งในแง่ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันด้วย

กระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน กระบวนการ วิธีหรือมาตรการอนุรักษ์โดยตรง เพื่อถนอมรักษาและใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดที่สุด และวิธีการหรือมาตรการการอนุรักษ์ทางสังคม สอดคล้องกับงานวิจัยของเกษริน สุขตัว (2545) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ : กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ผลการศึกษาทำให้ทราบถึง บทบาทของพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์มีวิธีการหลายรูปแบบในการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งกับชาวบ้าน เช่น การเทศนาสั่งสอนชาวบ้านจะสอดแทรกความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมให้ความรู้กับชาวบ้าน ทำสื่อแผ่นใส ภาพสไลด์ฉายวิดีโอ ให้ชาวบ้านเปรียบเทียบระหว่างป่าที่อุดมสมบูรณ์กับป่าที่ถูกทำลาย และรับรู้ถึงผลดีผลเสียที่จะติดตามมาจากการอนุรักษ์ป่าไม้ และทำลายป่าไม้ ท่านได้พาชาวบ้านขึ้นไปบนภูเขาเพื่อไปดูป่าต้นน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านเปรียบเทียบสภาพในอดีตกับปัจจุบันที่มีความแตกต่างกันมาก หลังจากนั้นชาวบ้านเริ่มยอมรับความจริง นอกจากนี้ท่านยังได้ประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในท้องถิ่น ขึ้นมาเพื่ออนุรักษ์ป่าต้นน้ำและแม่น้ำลำธารเช่นพิธีสืบทอดแม่น้ำ พิธีบวชต้นไม้ การทอดผ้าป่ากล้าไม้ การปลูกป่า เป็นการสร้างจิตสำนึกให้กับชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า เกิดความรักความหวงแหน เห็นประโยชน์และคุณค่าของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำ ตระหนักถึงภัยพิบัติ ที่จะเกิดขึ้นจากการตัดไม้ทำลายป่า ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ และขยายเครือข่ายในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติป่าต้นน้ำและการอนุรักษ์ธรรมชาติสืบต่อไปถึงคนรุ่นต่อไป การอนุรักษ์ทรัพยากรโดยใช้ประเพณีของชุมชนย่อมให้เกิดความรักความสามัคคีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงพุทธในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน การใช้หลักพุทธธรรม ได้แก่ หลักสังคหวัตถุ ๔ สอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันด้วยการให้วัตถุเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนซึ่งกันและกัน การใช้ภูมิปัญญา ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าป่าเจ้าเขา เทวดา

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

อารักษ์ฝืนน้ำ ฝืนเมืองฝาย โดยการแสดงออกผ่านพิธีกรรมเป็นประจำทุกปี คือ การเลี้ยงฝืนน้ำ ฝืนเมืองฝาย การสืบทอดแม่น้ำ การแห่ช้างเผือก การใช้อำนาจรัฐ ได้แก่ การใช้อำนาจรัฐผ่านกฎหมายและระเบียบปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของกรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นร่วมกับการมีส่วนร่วมของชุมชนการใช้กฎหมายเพื่อควบคุมพฤติกรรม กระบวนการชุมชน การดำเนินงานแบบเครือข่าย เป็นการประสานความร่วมมือของคนในชุมชน กับหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องนอกชุมชน ในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำร่วมกันสอดคล้องกับงานวิจัยของกันยารัตน์ รินศรี กันยารัตน์ รินศรี (๒๕๕๗). การจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการแนวพุทธ : กรณีศึกษากลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง จ.เชียงใหม่ ผลการศึกษา พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำให้คุ้มค่าและใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และต้องอิงอาศัยการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทรัพยากรน้ำด้วย ส่วนความสำคัญของทรัพยากรน้ำได้แก่ มีความสัมพันธ์ในแง่พึ่งพาอาศัยกับทรัพยากรชนิดอื่นเช่น ป่าไม้ ในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตให้มีน้ำใช้อุปโภคบริโภคอย่างเพียงพอ มีความสำคัญในแง่การจัดการเพื่อเกษตรกรรม และเป็นสถานที่รื่นรมย์ พักผ่อนหย่อนใจ และแสดงออกโดยผ่านหลักพุทธธรรม พระวินัย ศาสนพิธี และบทบาทของพระสงฆ์ การจัดการทรัพยากรน้ำของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง จ.เชียงใหม่ เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกันระหว่าง หน่วยงานของรัฐ หน่วยงานเอกชนและโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มชุมชนลุ่มน้ำปิง และพระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วม โดยเห็นว่าทรัพยากรน้ำเป็นของสาธารณะจึงมีการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกัน มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ และใช้อำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรน้ำสำหรับการจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการแนวพุทธของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิงจ.เชียงใหม่ เป็นการจัดการแบบบูรณาการโดยใช้หลักพุทธธรรม อำนาจอธิปไตย ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อให้มีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์ร่วมกันทุกฝ่าย ส่วนรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการที่มีประสิทธิภาพนั้น ควรสร้างคุณธรรมในจิตใจ ใช้กฎหมายควบคุมพฤติกรรม ดำเนินงานแบบเครือข่าย และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น

สรุปองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงพุทธในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน การใช้หลักพุทธธรรม ได้แก่ หลักสังคหวัตถุ ๔ การใช้ภูมิปัญญา การสืบชะตาแม่น้ำ การแห่ช้างเผือก การใช้อำนาจรัฐ ได้แก่ การใช้อำนาจรัฐผ่านกฎหมายและระเบียบปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ กระบวนการชุมชน การดำเนินงานแบบเครือข่าย เป็นการประสานความร่วมมือของคนในชุมชน

แผนผังแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเชิงพุทธในพื้นที่ลุ่มน้ำลี้ จังหวัดลำพูน

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา ดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”

“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญ และส่งเสริมสนับสนุนให้ประเพณีวัฒนธรรม พิธีกรรมท้องถิ่นให้สืบเนื่องต่อไป

๒. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป ควรเป็นการศึกษาวิจัยเพื่อยึดเชื่อมโยงเครือข่ายให้กว้างไกล ถึงระดับจังหวัด

1) ควรมีการศึกษาการประยุกต์หลักธรรมในอนุรักษทรัพยากรน้ำและการบริหารจัดการน้ำเชิงพุทธบูรณาการ

2) ควรทำการศึกษาเรื่องประเพณี พิธีกรรมที่ก่อให้เกิดการอนุรักษทรัพยากรน้ำและส่งเสริมให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดการอนุรักษทรัพยากรธรรมชาติ

3) ควรมีการศึกษาหลักสูตรเกี่ยวกับอนุรักษทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านกระบวนการทัศน์ในทางพระพุทธศาสนา

References

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุกาญจน์ รัตนเลิศสุรณ, หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี ไทย-ญี่ปุ่น, ๒๕๕๐

นิติกรณ์ วงศ์ชัย, “การจัดการน้ำของระบบเหมืองฝายท่าศาลา อำเภอเมืองเชียงใหม่” วิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓

¹นิติ เรื่องพานิช, หลักการจัดการลุ่มน้ำ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๗.

สยามรัฐ. แม่น้ำลำปูนล้นตลิ่งเข้าท่วมหลายหมู่บ้านแล้ว. [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

https://siamrath.co.th/n/385660#google_vignette [๑๖ มกราคม ๒๕๖๖].

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยบุญญการ), “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษา

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษล้านนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”

“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

วิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต,
สำนักงานบัณฑิตศึกษา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

เกษริน สุขตัว, “บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ: กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ
อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา”, การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

กันยารัตน์ รินศรี การจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการแนวพุทธ : กรณีศึกษากลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง
จ.เชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.